

1950-1975 YILLARINDA YAZILAN ÂŞIK DESTANLARINDA “NAMUS” KAVRAMI

The Concept of ‘Honor’ in Minstrel-Poets’
“Epic” Poetry Written in Between 1950-1975

Le concept de l’ “honneur” dans les épopées des bardes aşıks écrites
entre 1950 et 1975

Gönül GÖKDEMİR*

ÖZET

Bir milletin sözlü ve yazılı kültürü o millete ait inanç, gelenek, görenek, töre ve âdetleri içerisinde barındırır. Bu çalışmanın konusunu da âşık tarzı şiir geleneği içerisinde yazılı kültür dönemine denk gelen 1950-75 yılları arasında yazılmış, âşık destanlarında işlenen ‘namus’ kavramı oluşturmaktadır. Bu dönemde, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ve kültürel değişimlerden kaynaklanan ahlaki değerlerdeki değişim, sansasyonel konu arayan destancıların destanlarına konu olmuştur. Daha fazla satmak, hem ekonomik gelirini arttırmak hem de toplumda prestij elde etmek isteyen destancı toplumun haber alma, ibret alma, toplumsal değerlerin öğretilmesi, hatırlatılması vb. gibi ihtiyaçlarına cevap verme noktasında namus kavramını ön plana çıkarmıştır.

Anahtar Kelimeler

namus-âşık destanları-destancı-kadın

ABSTRACT

The oral and written culture of a nation is consisted by that nation’s traditions, beliefs, customs and convention. The subject of this article is based on the concept of ‘honor’ in Âşık epics written between 1950 and 1975 that constitutes the written culture in relation with the âşık poem convention. During this period, the alteration in moral values as a result of the political and cultural changes has become a subject for the epic writers who were searching for sensational themes. The epic writers, both in order to increase their economic income and to gain social prestige, made the concept ‘honor’ a foreground for satisfying the society’s needs of receiving information and supplying exemplarily, as well as, teaching and reminding the social values.

Key Words

honor, âşık epics, epics writers, woman

Bir milletin sözlü ve yazılı ürünleri o millete ait inanç, gelenek görenek, töre, örf ve âdetleri içerisinde barındırır. Bu durum, anonim eserler için olduğu gibi ferdi eserler için de geçerlidir. Âşık Edebiyatı sözlü, yazılı ve elektro-kültür dönemi olmak üzere üç evreye ayrılır (Çobanoğlu Ö. 2000). Bu çalışmanın konusunu da, âşık tarzı şiir geleneği içinde, yazılı kültür dönemine denk gelen 1950-1975 yılları arasında yazılmış âşık destanlarında işlenen ‘namus kavramı’ oluşturmaktadır.

Namus; Türk değerler hiyerarşisinde en yüksek noktaya oturtulur. Namus-şeref anlayışı da toplumsal nedenlerin diğer bir görünümüdür. Öyle ki bir er-

kek, ailesinden, annesi, karısı, kızkardeşi, kızı ve kız arkadaşına -günümüzde karşı yapılacak herhangi bir davranışta (küfür, laf atma, dedikodu, sarkıntılık vb.) veya başına gelebilecek herhangi bir olayda, (tecavüz, kaçırılma vs.) namusunu temizlemek için gerektiğinde hayatı pahasına da olsa suç işleyebilmektedir (Tezcan 2000:109). Töre cinayetlerinin büyük bir bölümü namus dolayısıyla işlenmektedir. Kişilerin hayatı pahasına suç işleyebildiği, töreye göre cezalandırılması gerekenleri cezalandırdığı takdirde, kanunun kendisine de büyük bir ceza vereceğini bilmesine rağmen, bunu yine de yaptığı, bu önemli ahlaki değer, 1950-75 yılları arasında yazılı kültür ge-

* Doğu Akdeniz Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Öğretim Görevlisi

leneğinin yaygın olduğu âşık destanlarına da konu olmuştur.

Türk değerler hiyerarşisinde oldukça önemli bir yeri olan ve onun dışına çıkıldığı zaman, törelerce belirlenen kurallara göre kişilere ceza verilen ‘namus’ kavramını konu alan âşık destanları; bir kahramanlık hikâyesini veya bir olayı anlatan, âşıkların koşma nazım biçiminde yazdığı şiirlerdir. Daha önce de belirttiğimiz üzere, anonim eserler gibi ferdi eserler olan destanlar da, âşığın yaşadığı çağdaki sosyal yapıyı belirlemek açısından önemlidir. Âşıklar destanlarında toplumu derinden etkileyen çeşitli olayları, hayat sahnelerini, ahlaki değerlere ters düşüşü, yankı uyandıran savaşları, ayaklanmaları, kıtlık, depresyon, yangın, salgın vb. konuları işlerler (Artun 2002:35). Özellikle namus kavramının işlendiği veya geçtiği destanların arka planında, dönemin sosyal, ekonomik çarpıklıkları ve yozlaşan değerler karşısında, toplumdan farklı bir davranış tarzı sergileyen kişiler vardır. Destanların anlatım biçimi hikâye etme şeklindedir. Âşıklar destanlarında toplumsal, tarihsel, bireysel olgu ve durumlar karşısında epik-lirik olarak nitelendirebileceğimiz bir söyleyiş geliştirmişlerdir.

XVI. yüzyılda kahvehanelerin yaygınlaşmasına paralel olarak gelişmeye başlayan Âşık Edebiyatı, sözlü kültür ortamında icra edilirken, XIX. yüzyılın ilk yarısında matbaanın gazetecilik ve benzeri faaliyetlerde kullanılmasıyla, yazılı kültür ortamına da geçer. Âşık Edebiyatı metinleri ilk olarak taş baskı sistemiyle, daha sonraları günümüz matbaa teknikleriyle basılarak çoğaltılır. Yazılıp basılan bu destanlar halkın kalabalık olduğu yerlerde yüksek sesle okunmak, daha sonraları hoparlörle bağırılmak suretiyle satılır. Bu satışlardan oldukça iyi bir gelir ve buna bağlı olarak sosyal prestij elde edilir (Çobanoğlu 2000:142). Des-

tanların bu şekilde, gezilmek suretiyle kalabalık yerlerde satılması ve yazılı olması, dinleyici-okuyucu yapısının kitleselleşmesine neden olur. Dolayısıyla da bu destanları okuyan, çok daha geniş kitle oluşur. Bu yeni gelenek çevresinin okuyucu potansiyeli, sözlü kültür ortamıyla karşılaştırıldığında –çünkü sözlü kültürde dinlemek için dışarı bir mekâna gitmek gerekmekteydi- bunların daha çok kadınlardan meydana geldiği görülür.

Âşık tarzının, müşteri ve dinleyici kitlesindeki değişiklik nedeniyle destanlarda tematik çeşitlenme görülür. Bunun sebebi sadece rekabet değil, yeni oluşan okuyucu kitlesinin şikâyet, istek, beğeni ve beklentileridir. Dolayısıyla konular büyük oranda toplum yapısını yansıtır, topluma ters düşen bir davranış yadırganır, âşığın elde edeceği prestiji, şöhreti ve kazanacağı parayı engeller.

Bu yıllardaki yazılı kültür dönemi âşıkları için, gazeteler bilgi kaynağı olur. Dolayısıyla haber verici işlevleri ön plana çıkan, sansasyonel olaylar üzerinde yoğunlaşan destanlar üretilir. Bunun yanında, sözlü kültür ortamı destanlarında görülen, âşığın anlattığı olayı bizzat gördüğünü vurgulaması ve kısmen buna dayalı birinci tekil şahısla anlatımların yerini, âşığın dışında olduğu bir olayı rapor ettiği, bir yapı alır (Çobanoğlu 2000:145). Halkın kullandığı dili kullanan âşıklar, o dönemlerde gazetelerin kullandığı ağır dili anlamayan halkın bazı kesimleri arasında adeta bir çevirmen işlevi de üstlenmişlerdir.

Âşıklar 1946, özellikle de 1950 seçimlerinden sonra rahatça kendilerini ifade edebildikleri bir ortama kavuşurlar. 1952 Kore Savaşı ile birlikte de destancılıkta büyük rahatlama meydana gelir. Destancılar hem epik karakterli destan yazmak için konu hem de radyonun destancıların bilgi kaynağı olması-

la, haber yönü ağır basan destan yazmak için konu bulurlar. Destanlar birbiri arkasına yayımlanmaya ve birden fazla baskı yapmaya başlar. 1975 yılına gelindiğinde ise 12 Mart sonrası keskinleşen sağ ve sol gruplaşmalar, elektro-kültür ortamının (radyo-TV) yaygınlaşması ve sansasyonel olay çokluğu nedenleri başta olmak üzere diğer nedenlere birlikte yazılı destan geleneğinin gücünü sarsar ve onları sıradanlaştırır (Çobanoğlu 2000:151-152). Daha sonra da bu gelenek neredeyse tamamen kaybolarak elektro-kültür ortamı şiir geleneğine geçer.

Günümüzde de halkın dikkatini çekecek şahıslardan bahseden, bir yönüyle sansasyonel bir yönüyle dedikodu, bir yönüyle normal yaşamın dışındaki konuları veya sıradan insanların dışında insanları konu edinen haberler, TV, dergi ve gazetelerde yer almaktadır. Televizyonlarda 'magazin', 'paparazi' denilen programların yanında, birçok kanalda sıkça seyrettiğimiz haberlerin, şahsa ait haberlere dönüştürülmesi, gazete ve dergilerdeki haberlerde kullanılan dil, anlatım ve üslubunun neredeyse tamamen bir zamanlar destancı âşıkların yazıp dağıttıkları destanlarla aynı üslupta olması bir tesadüf değildir. Özellikle ünlülerin hayatlarıyla ilgili magazin haberleri reklam satışı ve reytingi artırma ya yönelik gayretler, destancı âşıkların üslubuyla uyumaktadır. Bu da kültürün sürekliliği açısından dikkat çekici bir noktadır.

Âşıklar destanlarında ayrıca konu ettikleri kişilerin fotoğraflarını da yayımlayarak olayı daha inandırıcı ve kalıcı kılmaya çalışmaktaydılar. Bahsettiğimiz konuları ele alan TV programları, dergi ve gazeteler de, bunun teknolojik olarak çok daha geliştirilmiş görsel şeklini sunmaktadır. Toplum olarak, ihtiyaç, beklenti ve zevklerimiz devam ettiği mü-

detçe ihtiyaca cevap veren unsurlar, teknolojik imkanlarla yenilenecek kendini devam ettirecektir.

Çalışmamızda ele aldığımız destanlar konuları itibarıyla, toplumun ahlâkî değerleri ile ilgili olduğundan daha fazla haber alma, ibret alma, ahlâkî değerleri öğretme gibi toplumsal ihtiyaçlara cevap vermektedir.

Yazılı kültür ortamı âşıklarının kendilerine ve para kazanmak için bastırıp dağıttıkları destanlarına; ele aldıkları konular, bu konuları işleyiş ve toplumsal ahlâk açısından bir misyon yükledikleri görülür. Bu misyonla âşık, para kazanma amacını da inkâr etmeden, destanlarını, toplumsal ahlâk açısından 'kötü' olarak nitelendirilen, güncel bir olay etrafında yeniden el alır. Bu davranışla ahlâkî değerlerin öğretilmesi, bu değerlere ters düşen olayların anlatılarak olaylardan 'ibret' alınması ve benzerlerinin bir daha yapılmaması, geleneksel değerlerin güncelleştirilmesi suretiyle de onların güçlendirilmesi sağlanmaya çalışılır (Çobanoğlu 2000:217).

Destancının yazdıklarının reddinde veya kabulünde büyük jüri görevindeki halkın, destanları alıp almaması, o konulardaki yazıların çok olması veya satışın fazlalığı, destancının adının bilinmesi, toplum tarafından onaylanarak kabul gördüğünü göstermektedir.

Çalışmamıza konu olan namus kavramı; cinsel davranışa ilişkin gelenek ve göreneklerden kaynaklanmaktadır. Bu kavramın kuralı, cinsel saflık ve sakınmadan oluşur. Saflığı korumak, kadına düşen sorumlulardan birisidir. Sakınma ise, sadece kadını değil, her iki cinsi ilgilendirir. Kadının namusu, saflığını evlenmeden önce herkese karşı korumak biçiminde kendini gösterir. Evlendikten sonra ise, cinselliğini sadece kocasına sunmak zorundadır. Bunu dışındaki her cinsel eylem 'namussuzluk' sayılır. İşte

bu durumda cinayetler devreye girer. Çünkü kadın cinselliğini koruyamamıştır. Sadece kadını değil erkeğin de belli sorumlulukları söz konusudur. Bu kendine bağlı kadınların (eşi, kızı, kızkardeşi, annesi, kız arkadaşı vb.) namusunu titizlikle korumak ve başkalarının namusuna da el atmamamaktır (Tezcan 1999:21; Tezcan 2000:237-238). Dolayısıyla bu durumda kadın, kendi namusunu koruyarak, ailenin erkeklerinin namusunu da korumuş olmaktadır. Bu durum ailenin şerefine yansır. Davranış biçimindeki bu karşılıklık, ailenin bireylerinin namus ve şerefini belirler. Ayrıca o cemaatin yerleşik değer ve geleneklerinin sürekliliğini sağlar. Toplumda namusa verilen önem ve değerler hiyerarşisinde çok yüksek bir yere oturtulması, kadının cinsel sakınmaya önem vererek, hareketlerini utanç kavramıyla sınırlandırmasını, ailesine karşı bir namus borcu haline getirmektedir. Aksine davranış tarzı ise ailenin erkeklerini küçük düşürerek (Tezcan 1999:22), toplumda başı önüne eğik gezdirecek, kadını; ‘alın karalı’, ‘alın lekeli’, ‘namusu kirlenmiş’, aileyi; ‘namusu iki paralık olmuş’ hale getirecek ve aileye ‘kızın adı çıkacağına canı çıksın’ dedirtecektir.

Sosyal değerler, kadını erkeğin vesayeti altına koymuştur. Evlenmemiş kızlar, babalarının vesayeti altındadır. Dul kadınlar ise birlikte yaşıyorlarsa, kocasının erkek akrabalarının; ondan ayrı iseler de, kendi erkek kardeşlerinin, babasının, ya da yetişkin oğlunun vesayeti altındadır.

Görüldüğü üzere, namus kavramı kadın üzerine şekillenmiştir. Bunu toplumda yaygın olan şu bakış açısı da desteklemektedir; erkek herhangi bir şekilde zina yaptığı zaman, dinen, bir kul olarak ‘günahkâr’ sayılmakta ancak, halk arasında bu durum onun ‘elinin kiri’ sayılmakta veya ona ‘çapkın’, ‘hovarda’

denmektedir. Aynı şeyi bir kadın yaptığı zaman yine dinen bir kul olarak ‘günahkâr’ sayılmakta ancak, toplumda ‘kötü kadın’, ‘oruspu’, ‘yoldan çıkmış’, ‘alın lekeli’, vb. olarak kabul edilmektedir.

Kadını merkez alan namus kavramının, ihlal edildiği durumları incelediğimiz zaman; aslında kadının önemli olmadığını görürüz. Kadın ikinci plandadır, burada önemli olan bir erkeğin vesayeti altındakine, sorumluluğuna, başka bir erkeğin tecavüzüdür. Bunun uğruna savaşlar yapılır canlara kıyılır. Türk toplumunda töresel bir cezalandırma olarak bilinen kan davalarının yapısını incelediğimizde; olayın başlangıcı bir kadınla ilgili namus davasından çıkmış olsa da bazen nesiller boyu devam eden bu davanın erkekler arasındaki bir hesaplaşma olduğu, kan davalarında kadınların muhatap alınıp öldürülmediği görülür. Ancak erkekler arasındaki bu hesaplaşma sonucu yine kadınlar ve çocuklar mağdur durumda kalır. Dolayısıyla erkek karşımıza, hem ‘namus koruyucu’, hem ‘namus kirletici’, hem de ‘namussuz cezalandırıcı’ ve yaptığı namussuzluktan dolayı ‘ceza alan’ olarak çıkmaktadır. Kadın ise ‘namusu korunan’, ‘namusunu koruması gereken’, ‘namusu kirlenilen’ veya bu ‘namusun temizlenmesi için öldürülen’ ve çok ender olarak da ‘namusunu kirleteni cezalandıran’ olarak karşımıza çıkmaktadır.

Toplumda namus kavramına uymayanların, ona aykırı davranış sergileyenlerin, ‘namussuzluk’ yapanların, cezalandırılması genellikle de şiddetli cezalara tabii tutulması, törelere göre davranılmasını gerektirir. Töre; “bir toplulukta benimsenmiş, yerleşmiş yaşam biçimlerinin, kuralların, görenek ve geleneklerin, ortaklaşa alışkanlıkların, tutulan yolların bütünü, bir toplumdaki ahlâki davranış biçimleridir (Türkçe Sözlük TDK Ankara 1988).” Töre; aynı zaman-

da, yazılı olmayan, ancak toplum içinde yıllardan beri kendisine uyula gelen ahlâk ve hukuk kurallarını ifade eder (Aykut 1999:45) ve sosyolojik bir kavram olan toplumsal 'norm' içinde yer alır. Toplumsal değerlerden, normlardan sapmalar genellikle sert ve acımasız yaptırımları içerir. Törelerin karar verdiği, "namus cinayetlerini özendiren, destekleyen ve bu tür cinayetleri işleyenleri koruyan bir sosyo-kültürel çevre vardır. Çünkü bu suçu işleyenlere cemaatsal değerler sisteminde, ahlâk yargılarına uygun hareket ettikleri gözüyle bakılmaktadır (Tezcan 1999:23)."

Töre cinayetlerinin kökenine baktığımız zaman; sorunun genellikle "...toprak anlaşmazlıkları olduğu anlaşılmalıdır. Bunlar aynı toprak üzerinde, mülkiyet iddaları, tarlaların sınır anlaşmazlıkları, sulardan, otlaklardan, yararlanma isteğinden dolayı çıkan anlaşmazlıklardır (Tezcan 2000:108)". Bunun yanında ırza tecavüz, kız kaçırma, namusu zedeleyici hareketler de töre cinayetlerine neden olmaktadır. İlk önceleri kız kaçırılmalardan ortaya çıkan olaylar daha sonraları toplumsal bir sorun olarak görülmektedir. Kan güdülen bölgelerdeki başlık miktarının, düğün ve çeşitli armağan isteklerinin fazla oluşu ve kız ailesinin kızlarını onun istediği kimseye vermemeleri, kız kaçırma olaylarını meydana getirmektedir. Böylece kızın ailesi ile kız kaçırma taraf silahlı çatışmaya girmekte bu durum da aileler arası kan gütme olaylarına neden olmaktadır. Bu da, kadının cinselliğine aşırı bir değer verilmesinden kaynaklanmaktadır. Kadının cinselliğine, soyut ve sembolik bir değer yüklenmektedir. Bu da evlilikten önce bekâretin titizlikle korunmasıdır. Böyle bir sistemde bekâretin, normlara karşı gelinerek yitirilmesi de, cinayetlere yol açabilmektedir. Kız kaçırma ve zina da toplumsal görünümün başka biçimi-

midir. Olayın sosyal yönünün bir başka biçimi de toplumsal çevrenin kan güdülen kimseleri çeşitli biçimlerde öç alma ya teşvik etmesidir. Öç alma, bir şeref meselesi olarak görülmektedir. Aileden birinin veya "yakın bir akrabasının öcünü almayan kimse, artık o çevrede şerefli ve haysiyetli olarak yaşayamaz. Çünkü çevrede daima kınanır, ayıplanır, hor görülür...bir toplulukta adam yerine konulup sözleri dinlenmez, kadın yerine konulurlar. Üstelik bu kişiler yiğit, mert ve erkek olmamakla suçlanırlar (Tezcan 2000:108-109)." Bu da, törenin toplumdaki yaptırım gücünü, kanunun oldukça sert cezalarına rağmen cinayet veya suçun, nasıl kolayca işlenebildiğini ortaya koymaktadır.

Namusun, iffetin çok ulvî bir ahlâki değer olması ve buna aykırı şekilde davrananların şiddetle cezalandırılması, Türklerin çok eski dönemleriyle temellenmektedir. Türk destanlarına ve tarihine baktığımız zaman bunun örneklerini görebiliriz. "Millî Türk tefekkürünün ilk ve gerçek ürünleri olan Türk destan ve efsanelerinde kadın, daima bir şeref, ahlak, kahramanlık ve fedâkarlık sembolü olarak tahayül edilmiştir (Sevinç 1987:11)." Kadın, Tanrı'nın bir buz parçası içinde gönderdiği kutsal buğday tanelerinden, ilahlardan, nurdan ve ışıktan hamile kalan bir namus ve şeref abidesi olarak düşünülmüştür. Ahlâksız kadınlar ne kadar yalvarırlarsa yalvarsınlar, ne kadar kurban keserlerse kessinler, doğum zamanlarında koruyucu ruh, Türk namus ve ahlâk telakkisinin şaşmaz ve yanılmaz sembolü olan Ayzıt, onların yardımına gitmezdi (Sevinç 1987:15). Bunun yanında gerçek hayatta "il içinde kadının namusunu lekeleyecek dedikodular, kadının mevkisini sarsırmaktaydı (Sevinç 1987:21)." Türk tarihine ait, 'ayıpsız kadının önünde baş eğmek ve ona can vermek gerektiğini' ifade

eden eski bir belgeyi tamamlayan bir başka kaynak ayıpsızlığı, kadınların sadakatini, iyi eş ve ev kadını olmaları (Sevinç 1987:45) ile açıklar.

Birçok milletin millî destanlarında cinsellik adeta vazgeçilmez bir unsur olduğu halde, Türk düşüncesi gerçek hayatta olduğu gibi, doğal destanlarında cinselliği ve şehveti, ensest ilişkileri hiçbir suretle konu edinmemiştir. Türk kadınının sosyal ve siyasî statüsü, Türkler Müslüman olduktan sonra da devam etmiş, “hudutsuz bir ahlâk, fazilet, cesaret ve feragat örneği kabul edilmiş, gerek yönetimde gerek aile içinde ona saygın bir yer atfedilmiştir.” (Sevinç 1987:43). Kadın saygın kabul edilmekte ve ondan bunun koruması istenmekteydi; kadının namusu erkeğin namusuna dokunacağından, kadının hem kendi hem de vesayeti altında olduğu erkeğin namusunu zedelememesi istenmektedir. Aksi bir durum kadının hem kendinin hem de buna ortaklık eden veya sebep olan erkeğin şiddetle cezalandırılmasını zorunlu kılmaktaydı. “Türk toplumunda aile böylesine mukaddes, kadın toplumun şerefli bir üyesi, ahlâk ise böylesine mükemmel kabul edilince, cezai müeyyidelerin sert olması da doğal bir durum (Sevinç 1987:89)” olarak görülmektedir.

Bir çok kaynakta olduğu gibi, Oğuz Kağan Destanı’nda da, ırza tecavüz edenlerin öldürüldüğü veya gözlerine mil çekildiği ifade edilir. Türk tarihinin her devrinde ırza tecavüz daima suç olarak kabul edilmiş ve bu suçun failleri daima şiddetle cezalandırılmıştır. “Çin kaynaklarına göre Hunlarda evli bir kadını kirleten bir kimse ölüme mahkum olurdu. Bir genç kızı iffal eden kimse büyük bir fidye vermeye ve kızla evlenmeye mecbur edilirdi (Sevinç 1987:89)”. Aynı şekilde, Köktürklerde bir genç kız tecavüze uğrar ve tecavüz eden evlenmeyi kabul etmezse ölüm cezasına mahkum

edilirdi. Eski Türklerde ihanet eden kadını da erkeği de ölüm cezası beklerdi. İbn-i Fazlan, zina yapanların öldürüldüğünü kaydetmektedir. Cengiz Han yasasında da ırza tecavüz edenlerin öldürüleceği ifade edilmektedir. Bir Türk toplumu olan Tu-Kiyuularda ise namusa tecavüz edenler işlediği edildikten sonra iki parçaya bölünürdü. Karluk Türklerinde de zina yapanlar yakılmak suretiyle cezalandırılırdı (Sevinç 1987:90). Bunun yanında daha birçok kaynakta eski Türklerin namussuzluk yapanlara verdikleri cezalarla ilgili bilgiler yer almaktadır.

İslamiyet öncesinde olduğu gibi İslamiyet’te de zina Kur’anı Kerim’in çeşitli ayetlerinde şiddetle yasaklanmıştır. Bu suçu işleyenlerin cezası ölümdür. Osmanlı döneminde de namus hususunda ki kanunlar oldukça önemlidir; “Abdullah Efendinin fetvasına göre, bir erkeğin tecavüzüne uğrayan kadın onun hayatını izale etmek için her çareye başvurabilir, gerekirse zehir kullanabilir. Yeter ki namusunu korusun (D’Hsson 1973: 209)”.

Eski Türk toplumunda namus kavramına verilen değer, daha çok kadına atfedilen değerden kaynaklanırken, zamanla bu erkeklerin kendi şerefleriyle alakalı bir durum haline gelmiştir. Çünkü eski yıllarda suçu işleyen kadın da erkek de suçlu sayılıp cezalandırılırken, yakın zamanlara kadar -çok ender de olsa doğuda devam etmektedir- mağdur durumda olan kadın öldürülerek namus suçu temizlenmekte veya kadın lekeli kabul edilmekteydi. Günümüze gelince kadının namusunu korumaya çalışırken, birisini öldürmesi doğal karşılanırken, herhangi bir zina olayında genellikle kadın suçlu görülmekte ve cezalandırılmaktadır. Günümüzde kanunlar, zina yapan erkek ve kadını cezalandırmakta ancak toplum, kadının zinasını

çok kötü karşılayıp, onu yadırgayıp cezalandırıp, lekeli sayarken, erkeği sadece ayıplamakta, eğer bekârsa yaptığını 'çapkınlık', olarak değerlendirmektedir.

Eski Türk destanlarında, tarihî kaynaklarda, âşık destanlarında ve günümüze gelinceye kadar namus kavramına verilen önem ve ona uymayanlara ne tür cezalar verildiğini gördük ancak günümüzde son dönemlerde artık yavaş yavaş, namus kavramına değişik sınıflarca farklı düzeyde değer verildiğini ve özellikle bir alt sınıf olgusu (Tezcan 1999:22) durumuna geldiğini görülmektedir. Toplumun gelişmesi, kentleşme, batı toplumunun yaşayışından, kültüründen etkilenme, TV, gazete, dergi vb. etmenler kültürel yaşantımızın içerisine girdikçe namus kavramına verilen değer ve ona ait yaptırım gücü zayıflamaktadır. Günümüzde kanunlar hiçbir suçu cezasız bırakmamaktadır, Dolayısıyla törelerin ceza müeyyidelerinin yaptırım gücü eski zamanlara göre çok zayıflamış (yadırgama, dışlama vb) durumdadır.

1950-1975 yılları arasındaki âşık destanlarında da özellikle sansasyonel konuları tercih eden âşıklar; toplumda değerler hiyerarşisinde en yüksek noktada olan, törelerce sınırları çizilmiş ve bu sınırların dışına çıkıldığı zaman ceza sistemi geliştirilmiş namus kavramını ele almıştır.

Namus kavramının geçtiği veya özellikle işlendiği âşık destanlar konuları açısından ikiye ayrılır. Bunlardan biri; sonu cinayete biten, namusa aykırı davranılarak yaşanmış bir olayın anlatılması, diğeri de; yaşanan zamanı eleştiren veya sadece kadınlara yazılmış, onların nasıl davranmaları gerektiğini anlatan destanlardır.

Çobanoğlu'nun (2000:80) âşık destanları tasnifinde, namus kavramının işlendiği destanlar şu başlıklar altında ve-

rilmektedir; "**Aile içi 'enset' ilişkilere dair destanlar;** Aile içi 'yasak cinsel ilişki' tabusunu çiğnemenin cezası olan öldürme töresi her halukarda işletilmiş olarak gözükmektedir. İlginç olan çoğu zaman böyle bir ilişki içine giren aile fertlerinin ailenin diğer mensuplarını özellikle de bu ilişkiden dolayı toplum nazarında mağdur durumda olanı mesele kadının kocasının öldürülmüş olmasıdır. **Irza tecavüzle ilgili destanlar;** Çeşitli sebeplerle tecavüze uğrayan ve çoğunlukla da tecavüze uğradıktan sonra öldürülen veya intihar ederek kendini öldüren veya tecavüzcüyü öldüren kadınları konu edinen destanlardır¹. **Cinayet destanları;** cinayetin konusunu belirtmeksizin sadece cinayetin işleniş biçimi, cinayette kullanılan alet, cinayeti işleyen tarafların birbirlerine olan yakınlığı üzerine kurulmuş ve sansasyonel hareketleri ön plana çıkarılmış, cinayet nedenini oluşturan temanın ikinci plana itildiği destanların bir alt başlık altında toplamak içindir. **İntiharlara dair destanlar;** Çoğunlukla intihar eden kişinin ağzından yazılan destanlarda intiharın günü, tarihi, yeri ve saatiyle şekli anlatılır. Geride kalanlara anne ve baba başta olmak üzere ağlamamalarını, yaptığının veya başa gelenin kader olduğunu vurgular². (Çobanoğlu 2000:78). Yukarıda başlıklar halinde verdiğimiz destanlardan intihara dair destanlarda ölen kimse genç bir gelin, kız veya kadın olduğu zaman, kişi 'söyleyemediği bir dertten' bahseder ki o dönemde ve günümüz toplumunda bir kızın başka insanlar söyleyemeyeceği, en yakınıyla bile paylaşamayacağı derdi, büyük ihtimalle namus meselesi ile ilgili olacaktır.

Çobanoğlu'nun farklı başlıklar altında ele aldığı bu destanları biz;

- a) Sonu ölümle biten destanlar
- b) Tecavüz destanları

c) Ahlâk dersi verilen destanlar, olarak üç grupta ele alıp değerlendireceğiz.

a) Sonu Ölümle Biten Namus Destanları

Ülkemizde adam öldürme nedenleri arasında ilk sırayı namus ya da şerefi korumanın, aldığını daha önce söylemiş-tik. Bu yapıya neden olan da tabii ki toplumsal değerlerdeki katılıktır. Kadın ailenin istediği, izin verdiği erkekle evlenebilir. Namusunu kirletip, kötü yola düşemez. Evlilik dışı süren ilişkisi olmaz. Düşman aile erkeği ile evlenemez. Kaçamaz. Evlenen kadının evlendiği evde mutlu ve geçimli olması, eşine sadık olması, şerefle ilgilidir. Dolayısıyla namusu kirletilen, terk edilen, peşinde dolaılan, kendisine sarkıntılık edilen kadının intikamı töreler gereğince aile tarafından alınır.

Sonu ölümle biten namus kavramının yer aldığı destanlarda tamamen samsasyonel, insanların dikkatini çekecek, normal olaylardan farklı, özellikle de toplumun çok fazla yadırgayacağı ahlâki ve insani değerlerin dışına çıkmış konuların ele alındığını görürüz. İşlediği zina, namusa aykırı davranışın şahit olmaması için eve kadın getirdiğini gören küçük kızını öldüren bir baba (Şentürk-Koç 1966; 1969), dostu ile birlikte kocasını kesen kadın (Dalak 1960), yine aynı şekilde nefesine uyup Alman dostu ile karısı ve çocuğunu kesen koca-baba (Şentürk 1974), erkek kardeşinin karısı-kayını ile birlikte olmak için kardeşini-kocasını boğan şahıslar (Aygün 1963), hem namusa hem insani değerlere taşıdıkları kimliğe (baba, koca, eş, kardeş) aykırı davranıp hem de bu durumun mağduriyetinde kalan kişileri öldürmüşlerdir. Özellikle de iki olayda kadınların hem zina işleyip hem de bu durumun maduru olan eşini öldürmesi toplumsal değerleri altüst eden bir olaydır. Ancak bu tür olayları genele mal etmemek gerekir ki,

âşık destanlarına istisnai olayları konu almaktadır. Yaygın olan durum devlet istatistikleriyle desteklenen, kadınların mağdur durumda kaldığı, durumdadır.

Bununla birlikte kaçırıldıkları kıza tecavüz etmek isteyen 2 kişi, kız onlara direnince (Yılmaz 1960) kızın, sandalçı kendisine karşılık vemeyen kadın ve onunla birlikte çocuğunun (Kartallı 1953); bir adam tecavüz ettiği kızın (Balçı 1961), gelinine göz koyan kaynata onu reddeden gelininin (Şentürk 1974), gelinine göz koyan kaynata oğlunun (Aygün 1963), sevdiği kıızı alan adamın (Coşkun 1963), kayını teslim olmadığı için gerdeğe girerken gelinin (Karatlı?) namusa aykırı (namussuzca) isteklerine kaşılık vermedikleri için yaşam haklarını ellerinden aldılar. Bu durumlar namus kavramının tanımının dışına çıkmış bir davranış biçimidir ki bu 'namussuzluk' yapılması yani mekanizmanın ters işleme-sidir.

Bununla birlikte namusunu kirleten kişiyi töreler gereğince, namusunu temizlemek için öldürme örnekleri de çoktur. Bu durumu örnekleyecek olursak; kendisi ve kadeşine şarap içirip iğfal eden babasını (Şentürk 1974), kendisini metres olarak kullanmak isteyen babasını (Duran 1970), içki içirip kendini ve kız kardeşinin iğfal eden babasını (Duran 1973), iftira uğruna karısını (Çolakay 1959), namus yüzünden düşmanının annesini, babasını, karısını (Gökka-ya 1961), namusunu temizlemek için gelininin dostu sanıp geceyarısı eve gelen oğlunu (Duran 1970), kadın için (namus) 5 kişiyi (Aydoğan 1961) öldürenler de destanlara konu olmuştur. Bu şekilde namus suçunu işleyen kişiye ölüm cezası verilerek "hem kollektif onur kurtarılmış olmakta, hem de mağdur durumda kalanın öcü alınmış olmaktadır (Aykut 1999:53)".

Yukarıda örneğini vermiş olduğumuz, kaynataların gelinlerine veya er-

kek kardeşlerin yengelerine veya babanın kızlarına tecavüzü, göz koyması ile ilgili destanlara sık olarak rastlanmıştır. Normal şartlar altında Türk toplumunda zina işleyenleri ağır cezalara çarptırmalar söz konusuysen özellikle ensest ilişkilerin çok olması, namus kavramındaki zayıflamaların mı etkisiyle, yoksa daha önce de belirttiğimiz gibi sansasyonel konu arayan destancının bunu kendisinin mi uydurduğu, sorusunu karşımıza çıkarmaktadır ki muhtemelen her iki sebep de söz konusudur.

Törelerin toplum için çizmiş olduğu bir namus kavramı çerçevesi vardır. Toplum bu normlara uymak zorundadır. Normlar çeşitli yaptırımlar ve ceza usulleri uygulayarak kişiyi buna zorlar. Törenin çizmiş olduğu namus kavramının gereklerini yerine getirmeme veya aksini yapma namussuzluk olarak nitelendirilir. Yani 'namus' sözcüğü aldığı '-suz' olumsuzluk yapım ekiyle o kavramdan yoksun olma durumunu ortaya koyar. Ve bu çerçevenin dışına çıkmış kişiler toplumdaki soyutlanarak, aşağılanarak veya canını vermek suretiyle cezalandırılırlar.

Töre cinayetlerine baktığımız zaman kısasa kısas yapılarak kanın kanla tezimplendiği görülür. Eski Türk toplumunda kan, canı temsil etmektedir. Can kutsaldır, kişinin herşeyidir dolayısıyla bunu akıtan kişinin ya kendi canı, ya canına karşılık can alınır. Bunun arkaiki geçmişe dayalı bir cezalandırma mitinin, ritüel şeklinde törelerde yaşayan kısmı olmalıdır. Aynı şekilde namus cinayetlerinde de 'bir kızın adı çıkacağına canı çıksın' atasözünde görüldüğü üzere cana eşitlenen namus kavramı da, kanla yani can alınarak temizlenmektedir. Eski Türklerden günümüze gelinceye kadar bekârete kutsallık atfedilmiştir. Dolayısıyla bu kutsallığı evlilik dışı bozan kişi de cezalandırılmalıdır. Eğer zina yoluyla

olmuşsa, hem kadın hem erkek, tecavüz yoluyla olmuşsa da erkek, almış olduğu bekâret=namus=can karşılığında kanını=canını vererek bunu temizler. Tecavüze uğrayan kızın da intihar etmesi kaybettiği kutsiyeti karşılığında canını vermesidir. Temeli arkaik bir mite dayanan bu mitik ritüelin eski arkaikinin ne şekilde olduğunu tesbit edememekle birlikte, yakın geçmişten beridir zina işleyen veya tecavüze uğrayan kadının cezalandırılmaması ve erkeğe ceza verilmemesi şekline uygulanması kadına atfedilen toplumsal değerdeki düşüş, erkeğe atfedilen toplumsal değerdeki yükselmeyle açıklanabilir. Ancak günümüzde toplumsal değişme, batı kültürünün etkisi, kentleşme ve TV, gazete gibi ileti araçlarının yaygınlaşmasıyla, tecavüz suçuna yasaların ceza vermesi dışında kadına da erkeğe de kanunda da, toplumsal olarak da, pek ceza verilmediği görülmektedir. Bu da bu mitin zamanla zayıfladığını veya içinin boşalmaya başladığını göstermektedir.

Destanlarda yer alan namus veya namussuzluktan dolayı işlenmiş cinayetlerde genellikle cinayet aleti, silah (üç kurşun-vurdu)(Gökkaya 1961; Duran 1972; Şentürk-Koç 1996; Duran 1970; Duran 1973; Coşkun 1963); bıçak (Balcı 1961; Aygün 1963; Dalak 1960; Yılmaz 1960; Şentürk-Koç 1969), balta ve özel durumlara has kürek (Kartallı 1953) ve boğarak öldürmelerde iptir. Namus için işlenmiş cinayetlerde törelerce bir cezalandırma söz konusu olduğundan, törece önceden nasıl davranılacağına karar verilmiştir, dolayısıyla önceden planlanmış ve öldürme aleti ona göre ayarlanmıştır. Ancak cinayet anlık bir karar veya durum anında söz konusu ise, cinayet aleti bulunulan mekânda ilk el geçen alettir. Ancak cinayet aletinin genellikle silah ve bıçak olması bunun önceden planlandığını göstermektedir.

Destancı âşık, olayı ölen kişinin veya mağdur durumda kalan kişinin ağzından anlatır. İlk önce düşülen durumu, yaşanılmış olan durumu anlatır ve bu durumu değerlendirir. Daha sonra da olayı ağzından anlattığı kişinin anne, babasına, halka mesajlarına ve başına gelen bu olayı nasıl değerlendirdiğine yer verir. Destanlardan birinde “Bilmem küçük kardeş ahtım alır mı? (Duran 1972)” şeklinde yer alan ifade; öldürülmüş bir genç kızın ağzından söylenmekte ve kız onun namusunun temizlemesinin evdeki bir erkeğin görevi olduğunu vurgulamaktadır. Genellikle âşıkların hitap ettiği kitle, kadınlardır demiştik; “anneler bahtım böyle karalı (Şentürk 1974)”, “kader böyle imiş ağlama anne (Çolakay 1959)”, “benim şikayetim kara kadere (Ökkeş 1964)”, “bahtım böyle karalı (Duran 1970)”, “..karalı yazıma yansın anneler.. (Duran 1979)”, “alnımıza yazılar öyle yazılmış, kader böyleymiş (Kartallı 1953; Aygün 1963)”, “alnımdaki kader yerini buldu (Coşkun 1963)” “bakın kaderime, bakın yazıma, Kadir mevlam böyle yazmış kalemi (Şentürk 1974)”, “felek alnım yazısını böyle yazdı (Akan 1959)”, şeklindeki ifadeler de tamamen kaderci bir anlayışla başa gelenlerin alın yazısı olarak kabul edildiği, kişinin kaderiyle ilgili olduğu kabul edilerek artık olmuş bitmiş, değiştirilemeyecek bu durum içerisinde dini bir teslimiyet söz konusudur.

Özellikle de genç yaşta veya gelin olmadan, gerdeğe giremeden, sevdiğine kavuşmadan kısacası ‘gözü açık’ gidenlerde “gelin olup eremedim muradıma (Balci 1961)”, “kınayı yakmadan güzel eline (Yılmaz 1960)”, “şu fani dünyada murat almadım (Aydoğan 1961)” “el ele değmeden (Âşık Hasan 1961)” şeklinde, yaşamlarında çok önemli olan yarım kalan şeyleri anlatmaktadırlar ki bu da toplumda özellikle genç bir kız veya er-

kek için evlenmenin; ‘murat almanın’ ne derece önemli olduğunu ortaya koymaktadır.

Ölen kişinin veya mağdur durumda olan kişinin ağzından genellikle geride kalanlara vasiyet bırakma, büyük çoğunlukla da kargama-beddua etme ve adaletin yerine getirilmesini isteme söz konusudur. Örneğin “yakalayın katilleri kaçmadan...bana kıyanlar iptesallansın (Duran 1972)”, “böyle babaların kör olsun gözü (Şentürk-Koç 1996)”, “böyle babalara lanet edelim, kızına göz koyan baba olur mu? lanet etsin ahirette (Şentürk-Koç 1976)”, “İslâmiyet’te öyle olur mu... bir baba kızına âşık olur mu? (Şentürk 1974)”, “büyük tanrı onu da sorguya çeker (Şentürk 1974)”, “zalim kocamı da mapusa atın (Çolakay 1959)”, “sebebi olan kör olsun dilerim...katil belasını buluyor (Gökkaya 1961)”, “ateş yakın kardeşimin düşünde (Koç 1964)”, “atsınlar zindana zalim seni”, “zalim bu dünyada sen de sağ gezme (Balci 1961)”. “kızına göz koyan baba olur mu...büyük tanrı onu sorguya çeker (Duran 1973)”, “insan gelinine hayın bakar mı, nefis için oğul cana kıyar mı (Aygün 1963)”, “öldüren Allah’tan ceza bulmuştur (Dalak 1960)”, “cezasını bulur böyle yapanlar (Aydoğan 1961)”, “arkamdan ağlamayın anne”, “yasımı tutsun annemle babam”, şeklinde bu işi yapanın ya adaletten ya da Allah tarafından cezalandırılmasını istemekte, umut etmekte, ailesine vasiyet vermektedir. Artık öldüğü veya elinden birşey gelmediği için bunu yapana kargayarak-beddua ederek bu adaletsizliği Allah’a havale etmektedir. Bu İslâmiyetteki Allah’ın adaletinin mükemmeliyeti, ‘kimsenin hakkının kimsede kalmayacağı’ ve ‘mazlumun ahının alınırsa bu ahın çıkacağı’ inancıyla bağlantılıdır. Tabii destanda yer alan kelime hazinesi, halkın genel olarak kullandığı beddualar olmasına karşın, destanın kelime potansi-

yeli yine de âşığın bilgi dağarcığında yer alanlarla sınırlıdır.

b) Namus Destanları

Namus kavramının ihlâl edilmesini işleyen ancak sonu ölümle bitmeyen destanlar da vardır. Bunlar genellikle tecavüz konulu destanlardır ki tecavüz edildikten sonra kimse öldürülmemiştir. Burada mağdur durumda olan bir kadındır. Tüm namus davalarında olduğu gibi durumuna isyan ederek, “kirletti beni bük-tü belimi... namussuz baba... sapık baba olur mu... 15 iken hamile bırakıldım (Kaya 1968)”, “kimselere açamadım sırları, soldurdum duydun mu gonca gülleri (Koç 1964)”, “bu dert bize namus ile ar etti (Âşık Hasan 1961)”, “Şoför alıp kaçarak namusumu iki paralık etti (Akan 1959)” diyerek isyanını dile getirmekte ve toplumdan anlayış beklemektedir. Ancak her ne kadar düştüğü durumun suçlusu o olmasa da toplum gözünde artık ‘kirlenmiş-lekelenmiş’tir. Bu başka insanlara anlatılabileceği bir dert değildir. Tecavüzlerin bazıları daha önce de belirttiğimiz gibi, mağdur durumda kalan kişinin intiharıyla sonuçlanmaktadır.

c) Kadınlara Öğüt Veren Destanlar

Bu destanlar Çobanoğlu’nun (2000:103) ‘sosyal hayatla ilgili destanlar’ grubuna girmektedir. Daha fazla kadınların kötülüğünü ve eksikliğini ele alırlar.³ Bu destanlarda aşık dinleyicisine veya okuyucusuna, kendi hayat tecrübesinden veya sözlü kültür ortamında yaygın olarak atasözü formunda yaşayan halk felsefesi temaları ve onları içeren deyim ve atasözlerinden yararlanmak suretiyle, öğüt verir.

Bu tip destanlarda kadınlar, kötü ve iyi kadın olmak üzere ikiye ayrılır. Kötü kadın çoğunlukla erkeklerin yüzüne gülen, zalim, vefasız, eşini aldatarak yuvasını bozan olarak vasıflandırılır. Bu

destanlarda ele alınıp işlenen tenkit ve şikâyet konusu edilen halleri, evde oturup, çocuklarına bakmak, evin işleriyle meşgul olmak yerine süslenmek, sokağa çıkıp gezmek, sinemaya gitmek ve uyumak gibi –destancıya göre- kötü alışkanlıkları yerine getirmeleridir. Bunları yapmayanlar ise iyi konumdaki kadınlardır.

Toplumda yaşanan pekçok sıkıntıdan yine ‘kötü kadınlar’ sorumlu tutulur. Mesela erkeklerin işledikleri cinayetlerin çoğunun yine sebebi olduklarından bu durumdan kadınlar sorumludur (Çobanoğlu 2000:59-60). Bu destanları erkek âşıklar yazdığından olsa gerek kadınlar erkek bakış açısıyla anlatılmaktadır.

Bu başlık altına aldığımız destanların bir kısmı da; toplumun genel ahlak felsefesiyle ilgili destanlardır. Bu tür destanlar genel âhlak felsefesinin atasözü haline gelmiş veya deyimleşmiş kurallarını destan içinde aktararak topluma öğüt vermeye ve söz konusu prensipleri takip etmeye çağırır (Çobanoğlu 2000:71). Âşık, kadınlara “namusunu koru ey masum kadın! (E.Dağışar(b) tarihsiz)”, “eşine itaat et, günahattan sakın (? 1960; E.Dağışar (b) tarihsiz)”, “saçlarını boyama, ruj sürme, kırtma” (E.Dağışar, tarihsiz)”, gibi o dönemde toplumda hoş karşılanmayan, yadırganan ve bir kadını kötü kadın konumuna düşürebilecek davranışlardan sakınmaları öğütünü vermektedir. Âşık, cemiyette birçok değişimle birlikte toplumun bozulduğunu ve bu bozukluğa ise kadınların davranış değişikliğinin sebebiyet verdiğini anlatmaktadır. Fuhuş, polisteki yakanmalar, erkeğin baştan çıkarılıp yuvaların dağılması, erkeğin yaptığı işleri kadınların yapmaya başlaması vb. olayları erkek bakış açısıyla anlatarak cemiyetteki ahlâki değerlerdeki bozukluğu, kadınların namus kavramından uzaklaşmasına (Seferi, tarihsiz) bağlamakta-

dır. Bununla birlikte “..bazı kadınlarda namus ve arın olmaması, olur olmaz yerde gezmeleri, kocayı terketmeleri, yuvanın bozulmasına neden olmaları (Aşık Ferrahi 1963)”, ‘bacakların görünmesi, kızların fuhuşa gitmesi’, ‘kadınların saz, keman çalması, erkeklerin evdeki kadına söz geçirememesi’, ‘adliyede kadın davalarının artması’, ‘bar ve otellerin fuhuş yuvası haline gelmesi’, ‘yabancı erkeklere kucak açılması’, ‘dudağın boyanıp kolların açılması’, ‘yaşlı kadınların ellerini kınalaması’, ‘yürürken cilve nazla yürünmesi’ (Seferi tarhsız), ‘giyinip kuşanıp dışarı çıkılması’, ‘başı ondellalı dudak boyalı, saçlarını maşa ile yaktırmış şekilde dolaşılması’, ‘bodro ile saçlarını koşturma yapılması’, ‘elalemi kendine baktırması’, ‘kırkbeş yaşında kocaya kaçılması’ (isimsiz 1960) vb. kadının yaptığı toplumda karşılaşılan kötü örnekleri göstererek bu tür davranışların toplumun yapısını bozduğunu ifade etmektedir. Namus mekanizması ters işlediği zaman namussuzluklar meydana gelmektedir, bu da toplum mekanizmasında insanoğlunun nefesine uyararak açmış olduğu ya da meydana getirmiş olduğu bozukluğu göstermektedir.

Daha önce de belirttiğimiz gibi Âşık Edebiyatı yazılı döneme girdiği andan itibaren dinleyici-okuyucu kitlesi değişmiş ve bu kitle daha fazla kadınlardan olmuştur. Özellikle de kadınları yeren veya kadınlara öğütler vererek, erkekleri üstün olarak gösterip kadının özgürlüğünü sınırlayan destanları kadınların alması –destancının en büyük amacı ekonomik gelir sağlamaktır ki bunu bozacak, müşterilerinin ilgisini çekmeyen, satın almadığı birşeyi yazmayacaktır biraz tezat bir durumdur. Bu durumu şöyle açıklayabiliriz: Özellikle o yıllarda ev hanımı olan kadınların anne, kızkardeş, gelin, eş gibi rollerinin dışında kendini ispat edebileceği bir işi, eğitimi ve

başka rollerinin olmaması onların toplumda bir yer edinebilmek, statülerini yükseltip kendilerine sosyal anlamda değer yükleyebilmek ve psikolojik olarak da kendisine değer verildiğini hissedip rahatlamak için taşıdıkları rolü güçlendirmeleri gerekmektedir (Çobanoğlu S, 2002). Bunu da toplumsal ahlâkta bir kadının, annenin, gelinin, genç kızın, neler yapması ve yapmaması gerektiğiyle ilgili çizilmiş tanımlara uymakla yapmaya çalışmaktadır. Kadına öğütler veren veya kötü kadınları yeren destanlarda da bunun ölçüsü verilmektedir. Bir erkeğin ağzından yazılmış destanlar, ataerkil bir toplumda kadına nasıl davranması gerektiğini anlatmakta ‘ruj sürmemesini, saçına ondula yaptırmamasını, sokakta kırıtmamasını, eşine sadık kalmasını’ söylemekte bunları yapanların ve eşine sadık kalıp iyi hizmet edenlerin ‘cennetlik kadınlar’ olduğunu söyleyerek dini bir değer, ödül vadedilmiş olmaktadır.

Türkiye’nin cumhuriyet yönetimi ve demokratik düzene geçişinden sonra Atatürk’ün kadınlara vermiş olduğu haklarla kadınlar kıyafet, seçme, seçilme, çalışma hakkı gibi birçok hakka sahip olmuş ve bu da toplumun bazı kesimlerinde erkekler açısından olumsuz bir durum arz etmiştir. Dolayısıyla bu destanlar sayesinde, kadınların bu halkarın getirisi bazı davranışlarının kontrolü sağlanılmaya çalışmış olabilir.

İnsan huylarıyla ilgili destanlar ise, insanda bulunması gereken iyi huylar ile bulunmaması gereken kötü huyları konu edinen destanlardır. İyi huylar, doğruluk, çalışkanlık, Allah’tan korkma, ibadet etme, nefesine hakim olma, kötü huylar ise yalancılık, nefesine hakim olmama, Allah’tan korkmama, zina, israf, gurur vb. Bu destanların bazılarında sadece kadınlar değil erkekler de eleştirilerek, “bir kızı kandırıp sever okşarlar,

imam nikahıyla alır boşarlar', 'yoldan çıkarmayın doğru gelini', 'namuslu kadına sürme elini, ahireti düşün hemşerim', 'hor bakarsan eğer evde karına, bir oynaklık yapsa gider arına' (Oturak 1960)", "bazısın zalim nefis gönlünü kapmış, Allah korkusunu biran duymamış, haram yalan zina üçü bir olmuş, ahiri pek fena etmeyin zina, akibet vurular yüzüne kara (Akan 1959)", şeklinde erkeklerin ahlâğa aykırı davranışları anlatılır ve yerilirken, bir yönüyle de yine kadınlara 'erkekler böyle yapar kendininizi sakının!' şeklinde öğüt verilmektedir.

Âşıklar bu destanların adlarını oldukça uzun bir şekilde vermektedirler. Bu uzun şekliyle başlık "adeta tüm destanın kısa bir özeti (Çobanoğlu 2000:263)" gibi olmaktadır. Destanın başlığında ayrıca olayın geçtiği yerin ismi de verilmektedir. Bu şekilde olayın sansasyonelliği artırılarak, inandırıcılığı sağlanmakta ve olayın trajikliği planlı bir şekilde abartılmaktadır (Çobanoğlu 2000:263). Örneğin; "Kocasının Başını Balta ile Kesen Zalim Kadının Destanı"⁴, "Bafra'nın Elifli Köyünde Dostu İle Kocasını Kesen Kadının Destanı", "⁵ Kadıköy Moda'da İki Yaşındaki Oğlu ile Boğularak Öldürülen Feride'nin Destanı"⁶ vb.

Ancak bu tip destanlardan farklı olarak, bazı destanlarda çoğu zaman olayda yer alanların sadece adlarının verilmesi, olayın olduğu yer ve zaman hakkında teferruattan kaçınılması ve kişilerin soyadlarının verilmemesi, âşığın toplumsal ve hukukî korkusundan olabileceği gibi, bu tip destanların sansasyon peşinde koşan âşıkların uydurmaları olabileceğini de hatıra getirmektedir (Çobanoğlu 2000:60-61).⁷

Sonuç

Tüm bu anlattıklarımızı genel olarak değerlendirecek olursak; namus kavramı eski dönemlerden itibaren Türk

ahlâki değerler sisteminde çok önemli bir yere sahip olmuş ve kadının cinselliği, vesayeti altındaki erkeğin onuruyla bağdaştırılmıştır. Kadının namusuna tecavüzde suçlu olan erkek, törelere göre bunu canıyla ödemiş veya onunla evlenmek zorunda kalmıştır. Kadın ve erkeğin zinası halinde, namus zedelendiği için her ikisi de cezalandırılmış veya bunu canlarıyla ödemiştir. Dolayısıyla namus suçu törelerce desteklenmiş cezai müeyyideye sahip arkaik bir mitin ritüel şeklidir ki, bu cezayı vermek ailenin erkeğine düşmektedir. Toplum kişileri buna zorlamakta, uymayanları toplumdaki soyutlayarak, erkek saymayarak cezalandırmaktadır. Yakın geçmişte ise tecavüz suçunda hem kadın hem erkek, zina suçunda ise sadece kadının cezalandırılması söz konusu olmuştur. Bu durumda erkek 'namusu koruyan', 'namus suçu işleyen', 'namus suçu işleyeni cezalandıran' ve 'namus suçu işlediği için ceza alan' konumundadır. Kadın da 'namusu korunan', 'namusu kirletilen', 'namusu kirletildiği için ceza alan', bazı istisnai durumlarda da 'ceza verici' konumundadır. Günümüz toplumunda farklı kültürlerden etkilenme, kentleşme, TV ve gazetelerin etkisiyle toplumsal anlayışta ve ahlâki değerlerde değişimler nedeniyle, törelerin yaptırım gücünde zayıflamalar olmuştur. Bunun sonuçlarından biri de tecavüz suçuna verilen hukuksal ceza dışındaki zina suçlarının hem toplum hem de hukuksal olarak ceza alınması, bunun yerine toplumda yadırganma ve dışlanma gibi zayıflamış cezalar alması şeklinde kendini göstermiştir. Âşık destanlarında bu durumun mağduru kişiler başlarına gelen olayı kadere bağlamış, dünyadan murat alamadan gittiklerini söyleyerek, bu adaletsizliği beddua etmek suretiyle Allah'a veya kanunlara havale etmişlerdir. Cinayetler genellikle daha önceden karar verilmiş

olduğundan silah ve bıçakla işlenmiştir. Aşık destanlarına okuyucularının çoğunluğunun kadın olmasını dikkate alarak, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde olduğu bu yıllarda kadınlara verilen haklardan hoşnut olmayan bazı kesim, destanlara farklı bir gizli işlev yükleyerek bu hoşnutsuzluklarını belirtmek suretiyle kadınlar üzerinde sosyal kontrol sağlamaya çalışmıştır. Bunun yanında bu destanların bir başka gizli işlevi de sosyal ve psikolojik olarak taşıdığı roldeki değerini yükseltmek isteyen kadının iyi kadın olmanın kriterlerini bilmesidir.

XIX. yüzyılda yazılı kültür dönemine geçen âşık tarzı şiir geleneğinde özellikle 1950-75 yılları arasında ülkenin içinde bulunduğu ahlâkî değerlerdeki değişim ve sansasyonel olay arayan destancuların araştırmaları, o dönemdeki yazılı kültür ürünü olan destanlara yansımıştır. Daha çok satarak hem ekonomik gelirini artırmak hem de toplumda prestij edinmek isteyen destancı destanlarıyla, toplumun haber alma, ibret alma, toplumsal değerlerin örnek bir olay etrafında yeniden hatırlatılması ve öğretilmesi gibi ihtiyaçlara cevap vermiştir.

NOTLAR

¹ Coşkun, Feramuz, 1962, Zorla Kaçırılan Nişanlı Kızın Destanı, Eskişehir, Kader Matbaası. Aydın, H.Hasan, 1960, Tosya'nın Akkavaklı Köyü'nde Kına Gecesinde Gelini Dağa Kaçıran Dört Zalimin Destanı, Sivas, Esnaf Matbaası.

² Ay, Duran, 1962, Kulaksız Mezarlığı'nda İncir Ağacına Asılan Gelinin Hazin Destan, İstanbul, Yalçınöz Matbaası. Ölmez, Mustafa, 1964, Kavak Kazasının Tekke Köyü'nde Kendin Assan Orta Okul Talebesi İzzetin Acıklı'nın Destanı, Samsun, Örnek Matbaası.

³ Bu destanlar örnek verecek olursak: Yıldırım, Hüseyin, 1958, "Kötü Avratlar Destanı" Ankara, Nur Matbaası; Acur, Asker, 1958, "Zamane Kızları", Nur Mat. Ankara; Sağ, Sefa, 1957, "Devrin Bazı Kadınları Hakkında", Konya, Güven Matbaası.

⁴ Aşık Münür, İstanbul, Alparslan Matbaası.

⁵ İbrahim Dalak, 1960, Demokrasi Matbaası.

⁶ Ürgüplü Aşık Mustafa, 1955, Samsun, Demokrasi Matbaası.

⁷ "Zalim Baba Nasıl Aldın Yarımı" (Baran

1955); "Merzifon'da Öz Gelinine Göz Koyupta Asker Evladını Öldüren Katil Babamın Destanı" (İbrahim A 1969); "Kayınbabası Tarafından Öldürülen Talih-siz Gelin Nazlı'nın Alın Yazısı" (Duran 1963).

KAYNAKLAR

AYKUT, Av.Oktar, (1999), "Namus ve Töre Cinayetlerinin Türk Hukukunda Uygulanması". *Töre Cinayetleri. Panel Bildirileri*. Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

ARTUN, Doç.Dr. Erman (2002), "Aşıkların Destanlarını Sosyal Tarihe Kaynaklık Etmeleri", *Milli Folklor*. Sayı 53. sayfa 34-38.

ÇOBANOĞLU, Özkul (2000), *Aşık Tarzı Kültür Geleneği ve Destan Türü*. Ankara: Akçağ Yayınları.

ÇOBANOĞLU, Sacide (2002). Yaşı 35, doğum yeri Bursa, eğitim durumu üniversite mezunu, mesleği öğretmenlik olan kaynak kişiyle 11.6.2002'de Ankara'da Gönül Gökdemir'in yaptığı mülakatdır.

D'OHHSOON, M de M, (1973). XVIII: *Yüzyıl Türkiye'sinde Örf ve Adetler*. Ankara: Tercünman 1001 Temel Eser Serisi.

GEORGEON, Gregoire François-Helene Desmet (1999). *Doğuda Kahve ve Kahvehaneler*. İstanbul:Yapı Kredi Yayınları,

İNAN, Abdülkadir (1993). *Makaleler ve İncelemeler*. Ankara: Türk Tarih Kurumu. I.Cilt.

SARIHAN, Av. Şenal (1999). "Namus Cinayetlerinde Avukatların Sorumluluğu". *Töre Cinayetleri, Panel Bildirileri*. Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

SEVİNÇ, Necdet (1987). *Eski Türklerde Kadın ve Aile*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.

SOYASLAN, Prof.Dr. Doğan (1999). "Töre Cinayetlerinin Önlenmesi". *Töre Cinayetleri, Panel Bildirileri*. Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

ŞAHİN, Yrd.Doç.Dr. Cumhuriyet (1999). "Törelere Etkisiyle İşlenen Adam Öldürme Suçlarının Ceza Hukuku Açısından Değerlendirilmesi". *Töre Cinayetleri, Panel Bildirileri*. Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

TEZCAN, Prof. Dr. Mahmut (1999). "Ülkemizde aile içi töre ya da namus cinayetleri", *Töre Cinayetleri, Panel Bildirileri*. Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

TEZCAN, Mahmut (2000). *Türk Ailesi Antropolojisi*. Ankara: İmge Kitabevi.

ÜNVER, M. Naci (1999). "Oturum Başkanı M, Naci Ünver'in Konuşması". *Töre Cinayetleri, Panel Bildirileri*. Ankara: TC Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü.

AŞIK DESTANLARI

AKAN, Hamit (1959). Kötü Huylar Destanı, Samsun: Demokrasinin Müdafai ve Gazete Matbaası.

AKAN, Hamit (1959). Konyalı Al Duvaklı Ge-